

CHLEB (2214) *sb m*

chleb (2213), **chlib** (1); chleb : chlib *Calep* (13 : 1).

chléb (69), chleb (27); chléb *MurzHist*, *MurzNT* (7), *MurzOrt*, *KochZg*, *OrzQuin* (2), *Strum*, *KochFr* (2), *KochDz*, *GosłCast*; chléb : chleb *OpecŻyw* (12 : 2), *Mącz* (20 : 13), *SienLek* (1 : 7), *BiałKat* (15 : 4), *KochPs* (4 : 1). ◊ chleb-.

sg N chléb (324). ◊ *G* chleba (929). ◊ *D* chlebu (9), chlebowi (5); -u *Murm*, *BartBydg*, *KochSat*, *Mącz* (2), *BiałKat*, *WujJud*, *SkarJedn*; -owi *RejAp*, *CzechRozm*, *LatHar*, *KlonFlis*; -u : -owi *RejPos* (1 : 1). ◊ *A* chléb (567). ◊ *I* chlebem (202); -em (15), -ęm (1), -(e)m (186); -(e)m : -ęm *SkarŻyw* (12 : 1). ◊ *L* chlebie (112). ◊ *V* chlebie (9). ◊ *pl N* chleby (6). ◊ *G* chleb(o)w (13). ◊ *D* chleb(o)m (3). ◊ *A* chleby (32). ◊ *I* chleby (2) *Leop*, *RejZwierz*, chlebami (1) *BudNT*.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Gatunek pieczywa, często traktowany jako podstawowy składnik pożywienia ludzkiego; panis Murm, Mymer¹, Mymer², BartBydg, Mącz, Calep, Cn; azimus BartBydg, Calep; ceres, maza Mącz, autopyros Calep; libum Cn (1685) : Nakładł Ezop przedeń chlebá: Fig y dáktyłow przykładał BierEz A3, B [2 r.], Bv, C2, M2v [4 r.], Nv (13); SWiętá Ewanieliá pokładá/ i jż pán Iezus dwa krotz rozmnożył chléb a nakármil wielé tyfięcy ludzi OpecŻyw 52, 13, 29v [2 r.], 37v, 38v, 52 [3 r.] (19); OpecŻywSandR nlb 3; Obsonium. [...] Wífelka potráwá ku chlebu. Murm 157, 157; Mymer¹ 41; HistJóz Dv; Iussulata, polyewka s chlyebem BartBydg 75b, 100; Iezu ienżes pięciorgiem chleba j dwiema ribkoma wielką thłufzczá nafycił. TarDuch B3v; Piecz ku pieczeniu chleba, ma być palon drwy czyftemi FalZioł V 63v, I 87a, 144a, II 1d, III 25a [2 r.], IV 14c (14); BielŻyw 74 [2 r.]; Iako połpolicie mowią, otruięfz fie chlebem nie dopiekłým. GlabGad G6v, G5v [2 r.], G6, G6v [3 r.], G7, G7v (14); March² Dv; MiechGlab 62; WróbŻołt R3, 103/14, 15, hh8v; RejRozpr A3, F2v; Item Marufchá kthorey Mathka ízyada íchlyebem wforczye, wodzila baccalarzevi mathiffewy do Czelnyka LibMal 1545/96v, 1546/121; Sen mara dobra wiara rozdzieli nas rowno Mnię przedfię ten kos z chlebem a fędziemu gowno RejJóz K; SeklKat D, Y2v [2 r.]; KromRozm I P; Czyli ięft który zwas człowiek/ którego ięfli by fyn iego prošíł o chléb záfz mu podá kamięń? I także ięfli by o rybę prošíł záfz mu podá węża? MurzNT Matth 7/9, k. 48v, Matth 14/17, 19 [2 r.], 26/17 [2 r.], Luc 4/3 (13); KromRozm II d3v [2 r.], r4v; Dawa nam Bog dofyć z niebá/ Trunkow mięfa ryb y chlebá BielKom E7v; LubPs N5v, R6, X5v; KrowObr 80v, 97, 97v [2 r.], 98 [2 r.], 100 (12); Iuż warz piwo á piecz chleb/ bo będzylefz miał goście. RejWiz 192, 12v, 14v, 73v, 92, 105, 155v, 156v; Boć záplátá nieućiwey niewiáfthy/ ledwie ftoi zá ieden chleb Leop Prov 6/26, *A3v, Lev 8/32, 1.Reg 25/11, 18, 2.Reg 1/1 (26); RejFig Cc; RejZwierz 35, 116; Nie iedzćiefz chlebá/ áni prażmá/ áni ciáftá/ áż do dnia tego/ w ktory przyniefięcie ofiárę Bogu wáłzemu BibRadz Lev 23/14, Gen 18/5, Lev 26/5, 26, Iudic 19/5, 3.Reg 19/6 (28); oftátek mięfá Skopowego vwárzyli przed drzwiami/ á tám ie iedli s chlebem BielKron 37v; nádzyálay chlebá albo pláckow według liczby dni BielKron 96; ále podobno męźnieyfzy káždy bywa ná chlebie niżli ná foli BielKron 215; zá ieden goźdź żelázny/ dawáli czworo chlebá ich obyczáiem pieczony iákoby s Káftánow. BielKron 443v, 8v, 13, 31, 50 [2 r.], 53 (34); GrzegRóżn Ev; KochSat Cv; Fornacarius, Zdun/ Piecownik który piece czyni/też Piekars który chleb pieka. Mącz 134c, 17a, 48c [3 r.], 82c, 102b, 137d (22); Miedzy innymi potráwami/ nie pożytecznieyfzego*

człowieku/ iedno Chleb á Wino *SienLek* 6, 4, 5v, 7v, 8v, 42 (10); *GórnDworz* F5v, R4v; *HistRzym* 96v [5 r.], 97 [3 r.], 97v [3 r.]; *RejPos* 69v, 71 [2 r.], 80, 80v [3 r.], 81 (27); *KuczbKat* 165 [2 r.], 170, 405 [2 r.]; Ten ni foli/ ni chlebá/ ni piwá/ ni winá/ Iedno kobyle mleko to v nich nowiná. *RejZwierc* 242v, 10v, 32v, 47v, 58v, 108 (9); *BielSpr* 53 *marg*, 54; Abowiem y poki tu Pan ná ziemi w człowieczeństwie obcowá/ y chlebá pożywá/ on chleb/ ktorego Pan pożywá/ w ciáło fie iego przemieniał *WujJud* 174v, 195v, 257v, 258, 259; *BudBib Gen* 25/34, *Ios* 9/5, *Iudic* 8/6, 15, *Ruth* 2/14 (19); *HistHel* Bv, B2; *BudNT Matth* 7/9, 14/17, 19 [2 r.], 15/33, 34 (8); *CzechRozm* 29, 29v, 266; *ModrzBaz* 33v, 112, 142; *SkarJedn* 254; *KochPs* 115, 151, 155; *SkarŻyw* A3, 35 [3 r.], 51, 98 [4 r.], 102 (47); *MWilkHist* K2v [2 r.]; *StryjKron* 161; *CzechEp* 189, 201 [2 r.]; *KochDz* 107 [2 r.]; *ReszHoz* 125 [2 r.]; *ReszList* 167, 168, 170 [2 r.]; A potym z chlebem gárniec mleká ziadŹy/ iábłek z kopę/ [...] kápuście kwásney potym dorobił/ máło iuz o żábki włoŹkie dbał. *WerGoŹc* 242, 216; *BielSen* 10 [2 r.]; Chleb/ ízperká/ íyr ná łęku/ dobre dla przygody/ Kázeatę vczyniŹ z íerá/ z chlebá/ z wody. *BielSjem* 33; *ArtKanc* T10; Subcineritius – Chlieb w popielie pieczoni. *Calep* 1015a, 474a, [751]b [2 r.]; á mąki ná tárgi do miáŹtá nie dopuŹczáć: tákże chlebá przewoźnego. *GostGosp* 140, 8, 24, 74 [2 r.], 92; *WyprPl* C2 [2 r.]; *LatHar* 56 [2 r.], 57 [3 r.], 167 [3 r.], 186, 188, 536, [537]; *WujNT przedm* 36 [2 r.], *Matth* 4/3, 7/9, s. 57, *Matth* 14/17 (59); *SarnStat* 246, 248, 258, 373, 374, 378; *GrabPospR* M3v; *KmitaSpit* C2v; *PowodPr* 25, 82; *SkarKaz* 85a, 160a, 278b, Ooooo; Lecz iefzcze nád to/ coby iedli náŹy Trzebá pomyslić o grochu o káŹy. Lecz chleb fundáment/ y wieprzowe ciáło/ Miey go niemáło. *KlonFlis* F.

W charakterystycznych połączeniach: chleb jadać, (z)jeść (65), (na-, u-, s-)piec (26), (u)pieczony (7), (wy)pieczenie (7), wsadzać w piec (2); jeść z chlebem (5); chleba pożywać (8).

chleb z czego (18): Takiefz chleb z noweno [!] żyta/ íyci człowieka. *FalZioł* V 89v, I 148b, V 63v; *GlabGad* G7; bo dziálaia chleb z migdałow *BielKron* 268; ítráwem miał bárzo licha/ chleb s profá/ a wody trochę *BielKron* 458, 441v, 442v, 446 [3 r.], 447, 447v (14).

chleb z czym (14): Czemu chleb z ínfzá karmią iadaia. *GlabGad* G6, G7v; *LibMal* 1546/116; nádziałał íniey kołaczkow/ ímaku iákoby chleb z Oliwą. *Leop Num* 11/8; *BielKron* 30; *SienLek* 43V; *RejZwierc* 104. *Cf Szeregi.*

Przysłowia: Kto gárdzi/ iada chleb twárdy. *BierEz* P.

Tho moy rim. chleb cieplj a maslo wniem. *ZapMaz VII Z* 17/85.

Lepyeyći ieŹ fuchy chleb/ W dobrej przeŹpyecznoŹi/ NiŹli w domu íwarliwym/ mięfo w obfitoŹi. *BielKom* C.

LepŹy chleb s fołá z dobrá wołá/ NiŹeli Márcypan zá niewołá. *KwiatOpis* A2v; Ale chléb (według przypowieŹi) z fołá/ Każę połoŹyć prze cię z dobrá wołá. *KochFr* 8.

Obieráia ná táki vrząd/ gdzie ieft rząd/ nie pijánice/ nie máchlerzá/ nie ták nędznego żeby z płomienia chlebá chwytá/ ále obieráia człowieká bogoboynego *GórnRozm* G2.

Zwroty: »chleb łamać (a. rozłomić)« [szyk zmienny] (6): *RejPs* 79v; Y ták fie długo czeŹtuiąc/ chleb ná poły rozłomili y iedli *SkarŻyw* 51, 51 [2 r.]; A wíziáwŹy ono pięcioro chlebá/ y dwie rybie: weyrzawŹy w niebo/ błogoŹławił/ y łamał chleb [fregit panem]/ y dawał vczniom íwoim *WujNT Mar* 6/41, 8/19.

»na chlebie przestawać« (7): nie dopuścił żołnierzom swoim rokosznych stołów: chcąc aby na chlebie y wodzie przeftawali [*pane et aqua contentum esse*] *ModrzBaz* 113v; á inych dni raz iedząc/ pościli ná luchym chlebie/ ábo ziárnách pod miarą przeftaiąc. *SkarŻyw* 571, 46, 52, 454, 471, 573.

Wyrażenia: »biały chleb« = *panis candidus, panis niveus* *Cn* [*szyk 16 : 15*] (31): *BierEz* N2v; *Panis triticeus vel siligineus*, Weyffen brot Chleb byały. *Murm* 157; Chleb biały ieft nalepfszy z czyfłey mąki pżeniczney zdrowey *FalZioł* V 63v, I 39d, III 15a, V 36v, 62v, 72v (9); *RejFig* Cc4; *RejZwierz* 137; *BielKron* 435; *Similaginaceus, panis*, Z miálki mąki pżeniczney vcziniony/ zemlá/ biały chléb. *Mącz* 393d, 275d; *SienLek* 43v, 50, 64v, 67v, 86v (9); *RejZwierc* 111; Chleb máią biały y czarny/ zową ij Etmek *BielSpr* 54, 69; *SkarŻyw* 331, 414; *BielSjem* 21.

»bochen(ek) chleba« (12): *FalZioł* IV 35b; *Leop Ier* 37/20; rozdawał káždemu po bochenku chlebá y po pieczeniu bawoley y po kołacu. *BielKron* 70; *Mącz* 260d; *BudBib* *Gen* 18/5, *Iudic* 8/5, *1.Reg* 2/36; *SkarŻyw* 35, 51, 414, 575; *MWilkHist* K2v.

»chlebica chleba« (1): Nabierz iagod bżowych zmiefzay ie z gliną przifypawfzi foli, nadziałyże iakoby chlebice chleba *FalZioł* IV 2c.

»chleb ciepły« [*szyk 7 : 2*] (9): Chleb ciepły wyjąwfzy z piecza: przikładać ofrzodki na przfcz. *FalZioł* V 71v, IV 35b, V 75, 118; *LibMal* 1546/116; *SienLek* 179, 183v; *ZapMaz* VII Z 17/85; *BubBib* *Ios* 9/12.

»chleb czarny« [*szyk 5 : 1*] (6): *FalZioł* V 63v; *GlabGad* G7v; *BielKron* 290v; *Panis ater*, Czarny chleb/ Borys. *Mącz* 275d; *BielSpr* 54; *SkarŻyw* 580.

»czeladny chleb« [*szyk 4 : 1*] (5): *Panis secundus*, Czeládni chléb álbó pierwfzy po pańskim. *Mącz* 378a, 52d, 275d, 378b; *Calep* 42a.

»domowy chleb« (2): *Panis cibarius vel secundarius*, Domowy álbó czeládni chleb. *Mącz* 275d; *Calep* 192b.

»chleb gruby« [*szyk 4 : 1*] (5): *FalZioł* V 63v; *BielKron* 397v; *SienLek* 9v; *Agelaus panis* – Chlib gruby, albo czeladni. *Calep* 42a; *Autopyros* – Chlieb grubi napońi z ofcziami. *Calep* 119a.

»grzanka z chleba« (6): Też grzanka z chleba w oczet wmozona/ ma być częfłto v vft trzymana. *FalZioł* V 42v, II 8b, V 62v, 75v, 92; *SienLek* 98v.

»chleb jęczmienny« = *panis hordeaceus* *Vulg, PolAnt* [*szyk 13 : 2*] (15): Ieft tu iedno dziecię/ ktoré má pięcioro chleba ięczmienného/ a dwie rybie. *OpecŻyw* 52v [*idem MurzNT Ioann* 6/9, *Leop Ioann* 6/9, *RejPos* 80v, *WujNT Ioann* 6/9]; Zafię Ięczmienny chleb ieft cirpki przeto więcey wyfufza niżli tuczý *GlabGad* G6; *MurzNT Ioann* 6/9; *Leop Ioann* 6/9, 13; *BielKron* 50, 157; *Mącz* 470c; *SienLek* 47, 163v; *RejPos* 80v [2 r.], 183; *WujNT Ioann* 6/9, 13.

»kawalec chleba« (1): Ná to mieyfce wolałbych iuż káwálec chlebá. *RejFig* Dd3.

»kęs (a. kásek) chleba« (18): *OpecŻyw* 94v; *FalZioł* V 48, 90v; A gdy przydzye máfzkárnik co ná nim fto plátow/ To mu wrzucą kęs chlebá á ogryzłych gnatow. *RejWiz* 19; *Leop Prov* 28/21; *BibRadz* *1.Reg* 22/27; *BielKron* 260v [2 r.]; *Mącz* 470c; *HistRzym* 43; *RejPos* 81v; *BielSat* [14]; zyadfszy kęs chlebá s fyrem polezie do oney fmierdzácey pierzyny. *RejZwierc* 104, 59v, 81v, 92, 95; *BielSjem* 14.

»kinienie [= *rośnięcie*] chleba« (1): Kinienie chlebá gdy yuż ná bochny fczinią álbó przilepká. *Mącz* 332d.

»kwaśny chleb« (1): Panis fermentatus, Kwaśny chlieb cuius contrarium est panis Azymus, Niekwálfzony chlieb. *Mącz* 121c.

»chleb litewski« = *panis acerosus, cibarius, sordidus Cn* (1): Chleb Litewki. *MiechGlab* *7.

»miąszy chleb« (1): Furfureus panis, Miąszy chlieb. *Mącz* 141a.

»chleb miękki« (2): Pothym w tych łokoch rozmocz łztuczkę chleba miękkiego *FalZioł* V 113v, 96v.

»migdałowy chleb« (1): Maza, Migdałowy chleb álbo kołacz. *Mącz* 212a.

»chleb niekwaszony« = *azymus BartBydg, Mącz, Calep* [szyk 10 : 5] (15): *BartBydg* 17; *MurzNT* 121 *marg*; *BibRadz Ex* 23/15, *Lev* 8 *arg*, 8/2, 23/6, *Iudic* 6/20; á chleb nie kwálfzony iedzą ná pámiątkę iáko ná pufzczy Mánnę iedli. *BielKron* 465, 30 [2 r.], 50; Maza, [...] *Velalias*, Niekwálfzony chleb/ plácek s winem á oleyem vcziniony. *Mącz* 212a, 121c; *SienLek* 63; *Calep* 120b.

»nowy chleb« (2): Panis sitanius, Brot von newem korn. Nowy chleb. *Murm* 158; *BartBydg* 143.

»obrocny chleb« (1): Cibarius panis, Czeládny/ albo/ obrocny chléb. *Mącz* 52d.

»chleb z ościami« (2): Acerosus panis, Chleb s ościami s plewámi. *Mącz* 2b; *Calep* 119a.

»ośr(z)odka chleba, z chleba« [szyk 6 : 1] (6 : 1): *FalZioł* I 39d, III 15a, V 94, 98v, 108; Albo ośrzodkę chlebá białego/ w ługu mocz killká godzin *SienLek* 127v, 181v.

»otrębny chleb« (1): Canicaceus panis, Otrębny chléb. *Mącz* 33c.

»pański chleb« (1): Panis primarius, Páński biały chleb. *Mącz* 275d.

»párteka chleba« (2): *KrowObr* 76; A nędzniczek drugi przed zbytki twemi nie może fie doćifnąć/ áby łoby doftác mógl pártteki chlebá ku żywności łwoiey. *RejPos* 192.

»chleb pośledni« (1): Secundarius – Wtori. item, Chlieb pośliedni. *Calep* 96Ib.

»chleb prosty« [szyk 2 : 2] (4): *GlabGad* G6v; ia ná vbogiej łukniey/ y prołtym chlebie á wodzie/ przełtáię: ciężaru mnie tego nie trzebá. *SkarŻyw* 454; *LatHar* 200; *SkarKaz* 156a.

»chleb przasny« = *azymus BartBydg, Calep* [szyk 6 : 6] (12): aby mogli krom pokálenia pożywatz przáfnego chleba/ ij też wielkonotzného baranka *OpecŻyw* 117v; *BartBydg* 17; *Leop Lev* 8/2, 26 [2 r.], *Num* 6/15, 17; *BibRadz Gen* 19/3, *Iudic* 6/19; *BielKron* 37v, 47; Azymus — Przáfni chlieb, niekwálfoni. *Calep* 120b.

»przeżegnany chleb« (2): *SkarŻyw* 354; ták że niektorzy przeżegnánym chlebem chorob zbywáli *LatHar* 57.

»pszeniczny, pszenny chleb« = *panis triticeus Mymer*²; *farreus panis Mącz* [szyk 3 : 2] (4 : 1): *FalZioł* I 148b, V 118; Czemu chleb pżenny lepiej tuczy niż ieczmienny. *GlabGad* G6; panis triticeus. weyłzbroth pffeniczny chleb *Mymer*² 43; *Mącz* 118a.

»rżany, żytny chleb« = *siligneus panis Mącz* [szyk 6 : 3] (8 : 1): Panis cibarius, furfuracius vel secundarius. Speifzbrot ader ruckenbrot. Rżány chleb. *Murm* 157; *FalZioł* III 25b, V 75v, 83, 92; *Mącz* 393b; z chlebá żytného wierzchnią łkorę miáłko łkrobią *SienLek* 158v, 179, 181v.

»skiba chleba« (1): przynieš mi prołzę łkibę chlebá [*buccellatum panis*] wręce twey. *BudBib* 3.Reg 17/11.

»skora chleba« (2): Thež łkora rżanego chleba vpieczona v ognia [...] łthanowi wraczanie. *FalZioł* V 83; *SienLek* 158v.

»suchy chleb« = *twardy, nieświeży* [szyk 2 : 1] (3): *FalZioł* V 36v; Bo wypráwili poły do Iozuego w złych łukniách/ wzdártych botách/ y z fuchym chlebem *SkarŻyw* 503, 503.

»suchy chleb« = *sam chleb, bez niczego* [szyk 3 : 2] (5): *BielKom* C; Drudzy iáiec nie iedzą: á drudzy tylko chleb fuchy *WujJud* 195v; *SkarŻyw* 571; *BielSjem* 31; Nie zówždy potraw trzebá záżywać ofpánych. Nie wádzi wodá z czołnkem/ nie wádzi chleb fuchy *KmitaSpit* A4.

»sztu(cz)ka chleba« (15): *Murm* 160; *FalZioł* V 113v; *LibLeg* 11/154v; *Leop Ioann* 13/30; *BibRadz Ioann* 13/26; *Buccella panis*, Sztuká chlebá. *Mącz* 27c; *Crustum*. Sztuká yedzącey rzeczy yáko chlebá/ férá/ też kołaczá. *Mącz* 69d, 26a, 260c, d [2 r.]; Iáko mogąc nieborak odgryzał fie nędzy. Acz s płáczem łzami częłto oblał łztuczkę chlebá *HistLan* Bv; *BudBib* 1.Reg 2/36; *WujNT* 358, 360 *marg.*

»chleb świeży« [szyk 2 :1] (3): lekarze radzą ludziem zwłázcza chorim chleb iefć fwezi albo tego dnia pieczony. *GlabGad* G6, G6v; *SkarŻyw* 89.

»chleb święcony« (1): powyada yłch czirwowej do Mlyeka naprawyenya dała, pokrziwą kthora przefz ploth rółzczie, vołzku yarzeczego Szwyenczonego y chleba Swyenczonego *LibMal* 1549/149.

»chleb twardy« (4): *BierEz* P; *BielKron* 47v; pátrzcie iako fuchy chleb mamy/ y twardy/ któryfmy świeży zdomu wzięli. *SkarŻyw* 503, 580.

»(za)kwaszony chleb« (2): Dla tego ták to święto nazywano iż onego dnia żadnych nie iedli zakwálfzonych chlebow. *BibRadz Luc* 22/1, *Ex* 23/18.

Zestawienie: »chleb panny Maryjej« = *może na Rusi chleb poświęcony w święto Matki Boskiej* (1): tám s przygody gdy wiáthr zátrząfnął namiotem/ ípadł chleb s łtołá ktory oni zowa [!] pánnny Máryey *BielKron* 435.

Szeregi: »chleb i (a, ani) woda; chleb z wodą« [szyk 52 : 2] (51 : 3): *OpecŻyw* 160; *Leop Gen* 21/14, 1.Reg 30/11, 12, 3.Reg 18/4, 13; *BibRadz Gen* 21/14, *Deut* 9/9, 18, 23/4, 1.Reg 22/27 (8); *OrzRozm* M4; *BielKron* 12v, [84²]; obiecał [...] łobotę káżdą/ w chlebie fámyim/ a w wodzie pánnie Máriey ku czći/ á chwale/ do łmirći łufzyć. *GórnDworz* T3v; *HistRzym* 37v, 43, 108 [3 r.]; *RejPos* 81v [2 r.]; *BielSat* [14]; *BudBib* 3.Reg 18/4, 2.*Esdr* 13/2, *Ez* 4/17; Iákom zebrał łto mężow [...] Y zákrzył rozdzieliwfy/ w dwie iáłkinie ciemne. Zywiąc chlebem y wodą *HistHel* B4; *ModrzBaz* 113v; Chleb tylo iadł á wodę pił *SkarŻyw* 166; Winá wobec wfyłfcy nie piją/ y miéła nieiedzą ani tego co fie rucha. do chlebá zwoda/ łol á Izop to ich przyłmák. *SkarŻyw* 362, 29 [3 r.], 56, 57 [2 r.], 89, 160 [2 r.] (18); *ReszHoz* 130; *WerGość* 259; *BielSjem* 14; W téy [wolności]/ by łiadł człek o chlebie/ a o zimnéy wodzie/ Smákuie wfyłfko rádo w nadobnéy łwobodzie. *PudłFr* 12; *WujNT Luc* 7/33.

»chleb z solá, sol i (a) chleb« (4 : 2): *BierEz* P4; Ale ty nędzny mrzyglódzye/ Chleb s łolá iadałz po wodzye *BielKom* F; *RejWiz* 92; *BielKron* 431; *KwiatOpis* A2v; *KochFr* 8.

W przén (23) : Abowiemći wiele nas iefł iednym chlebem / y iednym ciálem/ gdyż wfyłfcy iedne⁸⁰ chleba iefłefmy vczeńtniki. *BibRadz* 1.*Cor* 10/17 [*idem KarnNap* D3v, *WujNT* 1.*Cor* 10/17, s. 604]; *BielKron* 18V, 81v; ktorim pošila nędzną dułżę náłżę onym pięciorgiem chlebá/ oná piáciá ran łwoich/ ktore vłtáwicźnie ofiáruie zá nas Bogu Oyczu łwemu *RejPos* 82, 185, 186 [2 r.]; *KarnNap* D3v; *SkarJedn* A2v; *SkarŻyw* 26; Iużem iá nie z iednégo iadł mácznégo woru/ Aleć wfyłfko chléb á chleb/ kęš grubłzy v dworu. *WyprPl* A3; Sam košcioł kátholicki prawdę ma, ták w mleku iáko y

w chlebie śwym: to iest tak w nauce doskonałych, iako y w niedoskonących. *WujNT* 583 marg [*idem* Zzzzz2v], 1.*Cor* 10/17, s. 604, Zzzzz2v; *SkarKazSej* 672b [2 r.].

Wyrażenia: »chleb czeladny« (1): Tu chleb plákánia/ chleb czeladny gruby/ y twárdy: á tám zgotowano wżytkie rofkolży fynowłkie/ y wieczne do wiecznego pokoju.*SkarKaz* 551b.

»chleb jary« (1): Albo ty Páni/ co w dzieży trzy miary Kwásifz: chcąc ábyś z niey miała chleb iary/ Gdyż mnie w dzieży mařz/ którą znam być światem/ A wiarę świętą/ kwáfem mienię zá tem *GrabowSet* O2.

»chleb przasny« (1): gdzie chleb przafny funnienia niepokalanego? *LatHar* 215.

»skora chleba« (1): Bá wiele nas/ cochmy ich przedtym niewidáli/ Aż dopiéro gdy nářze řnopki wytrząłali: Ták/ że drugi nie zořtał y przy řkórze chlebá *WyprPl* A2.

»chleb twardy« (2): Piřmo S. chleb twárdy łamánia potrzebuie. *SkarŻyw* 257, A5.

a. *Przeznaczony na ofiary w Starym Zakonie* (65) : A gdy byř offiárował offiárę pieczoną wpiecu: z bialey mąki/ tho iest/ chleby bez kwáfu pokropione oleiem/ y ćienkie plácki przáfne oleiem pomázáne. *Leop Lev* 2/4, *Lev* 2 arg, 2.*Par* 13/11, 2.*Mach* 1/8; Z domow wáfzych przynieřcie dwoie Chlebá piezonego ku podnořzeniu/ ze dwu części z dzieřáci mąki czyřtey kwáfzoney zá pierworodne zbořá Pánu. *BibRadz Lev* 23/17, *Lev* 23/18, 1.*Reg* 22/13; y iedli z nimi chleby báfwanom offiárowáne *RejAp* 27; *BudBib Ex* 29/34, *Lev* 21/8, 17, 21, 22, 1.*Reg* 22/13; *LatHar* 214 [2 r.]; *WujNT Hebr* 9/2.

Wyrażenia: »chleb kořcielny« (1): I then Achimelech káplán/ ktory Dawidowi y iego dzieřciam/ chlebá kořcielnego odmawiał *KrowObr* 226.

»chleb oblicznořci« (1): A będziefz záwřdy kładł ná řtole chleby oblicznořci [*panes propositionis*; *Wujek: pokładne*] *Leop Ex* 25/30.

»chleb offeltorzyjny« (1): Wřřfedwřřy w dom boży iádł chleb offeltorzyjny/ ktorego nikt niemiál iestz iedno řami kapłánij *OpecŻyw* 59v.

»chleb ofiarowny« = *panis propositionis Vulg* (3): iako wřřzedł do domu Bořego/ y chleb pokładny (*marg*) chleb ofiárowny (–) iadł: ktorego řię mu nie godřilo ieřć *WujNT Matth* 12/4, *Luc* 6/4, s. 132 *marg*.

»chleb pokładny, chleba pokładanie« = *facierum panis, dispositionis panis, propositio panis PolAnt*; *panis propositionis Vulg* [*řzyk* 8 : 5] (11 : 2): Y řpráwuia Pánu ofiáry palone ná kářdy zaránek [...] y máiac pokładne chleby ná řtole czyřtym *BibRadz* 2.*Par* 13/11, *Ex* 35/13, 1.*Par* 23/29, *Hebr* 9/2; *BudBib* 2.*Mach* 10/3, 2.*Par* 2/4; Ale teř w onych ofiárách/ ktore Bog na ten dzieř rořkazał czynic/ y z pokładánim ná kářdy řzábát nowego chlebá *CzechRozm* 72, 100v; *LatHar* 200, 245; *WujNT Matth* 12/4, *Luc* 6/4, *Mar* 2/26.

»chleb pořwięcenia« (1): Chleby teř pořwięcenia [*panes consecrationis*] iedźcie *Leop Lev* 8/31.

»chleb przełoženia« (2) : Ná ten řtoł ma być kładzyon chleb przełoženia (to iest řwięty) przed oblicznořciá moia. *BielKron* 33, 35v.

»chleb (staro)zakonny« [*řzyk* 1 : 1] (2): Dáwida głodnego pokładnym onym zakonnym chlebem opářrzono *LatHar* 200, 245.

»chleb řwięty« (5): Rzekł káplán/ nie mam prořtego chlebá iedno řwięty (ktory zwałi *propositionis*) *BielKron* 66, 33, 35v, 66; *OrzQuin* V2v.

»chleb ustawiczny« (1): Tákże y ftoł obliczny nákryią fuknem modrym [...] / a chleb wftáwiczny [panis iugis] ná nim będzie *BudBib Num 4/7*.

»chleb wykładanny« (2): iako wżedł do domu Bożego za Abjathara Biskupa i iadł chleby wykładanné [panes propositionis] / ktorych się niegodzi ieść iedno kapłanum *MurzNT Mar 2/26*, k. 53v

Szeregi »chleb i wino« (22): *PatKaz II 44v*; *WróbŻolt 118*; Abowiem nieukázuie nam tego historya fwięta / áby Melchifedek miał offiárować / chleb y Wino Bogu oycu / iáko ty wftáwicznie offiáruiesz *KrowObr 180*, 180 [3 r.], 183v; *BibRadz Gen 14/18*; *BielKron 7*, 11v [2 r.]; *WujJud 150* [2 r.]; *SkarŻyw 284*; *CzechEp 193*; oná to iest ofiárá / którą káplán nawyżłzy przed Zakonem Moyzełzowym Melchifedech w chlebie y w winie figurował *LatHar 75*; *SkarKaz 156a* [6 r.].

b. *Przeznaczony na ofiarę w Nowym Zakonie; eucharystia (789)*: *OpecŻyw 168*; Ten wierłzyk. fie też rozumie o cieie bożym ktorego w chlebie pożywamy. *WróbŻolt hh8v*; *SeklKat C2*, Y2 [2 r.]; *MurzNT Luc 24/30*; Ku Ogniu tefz [...] przynależą Lámpy / ktore przed kámieniem / przed drewnem / przed Oleiem / przed chlebem w kościelech wálznych ftáwiaćie *KrowObr 90v*; Nośzenie chlebá w floykach do niemocnych [...] poftánowił y rofkazał z zwonkámi Honoryus trzeći *KrowObr 197v*, 47v, 48, 61, 158, 190 (10); y on chleb ná oftátniey wieczerzy / poświęćác raczył / gdy ij w ręce fwe fwięte wzięwłfy błogofławił *Leop *A3v*, *Matth 26/26*, *Mar 14/22*, *ZZ3v*; iż to co Kápláni v nas (po tych fłowách: *Hoc est corpus meum*) podnořą we Mfzy / iefth fzczerzy chleb *OrzList bv*; Ná koniec / Ciáło Páńskie chlebem proftym zowie *OrzList d4*, b2 [3 r.], b2v [2 r.], cv, c3, d3v, e2, e3; *BibRadz Luc 24/30*, 1. *Cor 10/16*, *Act 27/35*; *BielKron 149*, 203v, 206v; *GrzegRóżn E3* [2 r.], F4, Iv [2 r.]; *LeovPrzep G2v*; *RejAp 16v*, 114, 121; *RejPos 82* [3 r.], 82v, 88 [4 r.], 89v [2 r.], 111v; *RejPosWiecz² 91*, 95v [2 r.]; Aczkoľwiek też to Páweł s. przydawał / że Pan Kryftus tenże chleb ciáłem fwoim názwiał *RejPosWiecz³ 97*, 96 [3 r.], 96v [9 r.], 97 [8 r.], 97v [5 r.], 99 [2 r.]; A będąc théy Chryftus poftáci człowieczéy wziął chleb / y wyznał być tenże chléb Ciáłem fwym *BialKat 276*, 268v [2 r.], 271 [2 r.], 276 [2 r.], 288v, 291 [2 r.] (19); *KuczKat 175* [2 r.], 180; á Luterani ácz wierzą pod ofobą chlebá prawdziwą bytność Chriftufowę: á włzákże iedni wykłádáią że w chlebie / drudzy że pod chlebem / trzeći że z chlebem etć. iefth ciáko [!] Boże? *WujJud 33*, 163v, 164 [4 r.], 164v, 165 [3 r.], 172 (50); *WujJudConf 172*, 175v [3 r.], 241 [2 r.], 253v [5 r.], 254 (18); *BialKaz M4*; *BudNT Mar 14/22*, *Ioann 6/34*; Mniemánie Papieskie y Luterskie o cieie Chriftufowym z chlebá wczynionym ábo do chlebá przywiązanym nie zgadzá fie I. z włáfnością inřzych Sákrámentow. *CzechRozm 263 marg*; Chriftuřá w chlebie řzukaią / y chlebowi fie kłániáią. *CzechRozm 265v*, 261 [4 r.], 261v [5 r.], 263 [3 r.], 264, 264v [2 r.] (45); *SkarJedn A2v*, 345 [2 r.]; Gdyřz łam Chryftus to mowi o chlebie: to iefth ciáło moię / á kto nápotym śmie wátpić? *SkarŻyw 278*, 36, 337 [5 r.], 536, 545; *MWilkHist Kv*, K2v, K3; ony chleby w kleřzczách rozpalonych tworzył / ktore póřpolicie opłátkámi zowá. *CzechEp 66*, 192, 193 [2 r.]; Ia naprzod muřę fie záprzeć fiedmi Sákrámentow / á czáłowi kwoli troie tylko połozyc / Chrzeřt / Pokuřę / Chleb *ReszPrz 56*, 19; *ArtKanc N16*; Z Strony nařwięřzego Sákrámentu [...] Samże Pan / zbáwićiel twoy / názwiał go prawdziwym pokármem y práwym napoieim / chlebem żywym y chlebem z niebá řřępuiącym. *LatHar 185*; Bo chlebem fie czáłem ten Sákráment názywa / miedzy inřzymi przyczynámi dla tego / iż to w duřzy duchownie řpráwuie / co chleb w cieie cieiefnie. *LatHar 185*,

188 [2 r.], 193 [2 r.], 197, 201, 384 (13); *RybGęśli* B4v; A tak prosimy tu [...] wżelkiego pokármu duchownego/ á zwłafzczá chlebá naświętfzego Sákrámentu *WujNT* 26, *przedm* 32, 36, s. 30, 109, 114 (47); *WysKaz* 25; *SkarKaz* 155b [3 r.], 159a, b, 160a.

W charakterystycznych połączeniach: chleb pospolity (2), *prawy, prosty* (30), *prożny* (2), *szczery*.

Fraza: »chleb się przemienia (a. odmienia), przewierzga; przemienienie (a. odmienienie) chleba; przemienion(y) chleb; przemieni(a)ć chleb« [szyk zmienny] (20 : 1; 15; 3; 5): *KromRozm I* G3; Przemienienie álbo przewierzgnienie chlebá w ciáło y winá w krew/ naprzod wymyflí [...] Innocentius trzeci Papiefl *KrowObr* 197, 123v, 124v; *BielKron* 236; *RejPos* 89v; *RejPosWiecz*² 95; *RejPosWiecz*³ 97; *KuczbKat* 165, 175; *WujJud* 71v, 174 marg, 174v, 175 [2 r.], 175v (10); *WujJudConf* 174; *CzechRozm* 262 [2 r.]; Záfie chleb y wino w ciáło y krew [...] Iezufa Chryftufa niepokalánym poświácenim przemieniwfzy: wftápił ná kázálnicę *SkarŻyw* 511, 511 marg; *ReszPrz* 58 [3 r.]; *WujNT* 115 [3 r.], 116, 180 marg, 281, 297 (14); *SkarKaz* 243b [2 r.].

Zwroty: »chleb i wino (kielich pański) brać« [szyk zmienny] (4): *RejPosWiecz*² 95v; ieflize lámi wierni Kryftufa przyjmuią czyli wfzyfcy bez żadney roznice/ ktorzy iedno on Chleb y Kielich Páńfki biorą. *WujJudConf* 260v, 249v; iuz onego chlebá y winá nie bierzemy tym vmyflém y ku temu końcowi/ áby fie głod y prágnienie od żoładká zágnało *CzechRozm* 261v.

peryfr. »być uczestnikiem iednego chleba« = *być chrześcijaninem* (1): Abowiemći wiele nas ieft iednym chlebem/ y iednym ciáłem/ gdyż wfzyfcy iednego chleba ieftefmy vczeńtniki [*omnes de uno pane participamus*]. *BibRadz* 1.*Cor* 10/17.

»chleb, z chleba jeść« [szyk zmienny] (10 : 8): Ilekolwiek kroć będziecie ieść chleb ten/ y fkielichá thego pic/ ímierz Páńfką opowiedác będziecie *KrowObr* 48, 202 [2 r.], 202v [2 r.], 205v; *RejPos* 88; Niechayże fie tedy dofwíadczy człowiek/ á tak s tego chlebá niechay ie *RejPosWiecz*² 95, 95v; *RejPosWiecz*³ 96 [2 r.]; *BiałKat* 271, 218v, 318v; *WujNT* 1.*Cor* 11/26, 27, 28, s. 607.

»łamać (a. rozłamować) chleb; łamanie chleba; łamany chleb« [szyk zmienny] (10; 23; 1): Y onij poczęli ijm wypowiedatz tzo fie działo s nimi na drodze/ a iako poznali go w łamaniu chleba. *OpecŻyw* 168; *PatKaz III* 137; *TarDuch* C8; *KromRozm II* v; Chleb Wemfzy ná thrzy tzęści rozłamowác *KrowObr* 197; *Leop Act* 2/42, 46; *BibRadz Luc* 24/35; *RejPos* 111v; *BiałKat* 268v [2 r.]; Lamánim chlebá zwáli ftárzy ftól Páńfki/ ábo wieczerezá Páńfką. *RejPosWstaw* [143⁴], 143v, [143²] [2 r.]; *CzechRozm* 236v, 261v, 263, 266 [2 r.], 267v; *SkarŻyw* A5; Nie zápominay y tego/ że zá Apoftolfkich czáfow/ trwano (przez częfte vzywánie) ná łamaniu chlebá. to ieft [...] ízáfowánium tego to Sákrámentu albo Eucháryftyey. *LatHar* 252; Iáko y ono wfzytko co fie dzieie przy ofierze Mízey S. zowá Lamánim chlebá. *WujNT* 453, 294, *Luc* 14/35, s. 297, *Act* 2/42, s. [405] (11).

»pożywać chleba« [szyk zmienny] (23): A tako pożywali onégo chleba/ ij pily z onégo kielicha wflyfcy *OpecŻyw* 93v; *SeklKat* X4v; *RejPos* 88v; *RejPosWiecz*² 91, 95, 96 [2 r.]; *RejPosWiecz*³ 97, 99; *BiałKat* 276; *KuczbKat* 170; *WujJud* 249, 259; *WujJudConf* 259; *CzechRozm* 262v, 268; *SkarJedn* A2v; *SkarŻyw* 26; *WujNT Ioann* 6/51, 58, s. 332, 607; *SkarKazSej* 672b.

»używać chleba, z chleba; używanie, używający chleba« [szyk zmienny] (2 : 1; 1 : 1): *BiałKat* 316; *CzechRozm* 261v; *KarnNap* D3v; Gdyż wzywający tego chlebá/ oto ma żywot wieczny. *WujNT* 332, 1.*Cor* 10/17.

Wyrażenia: »chleb anjelski« [szyk 4 : 3] (7): *BiałKat* 288; *GrabowSet* I2v; ábym ten Anyelŕki chleb/ Krolá nád krolmi [...] mógl przyiąć/ iáko potrzebá zbáwieniu duŕze moiey. *LatHar* 208, 253, 382; *WysKaz* 25; á słał ŕię z niego inny niebieŕki Anyelŕki chleb/ ktory ieŕt ciáło iego. *SkarKaz* 159b.

»istność chleba« [szyk 11 : 1] (12): *KuczbKat* 165, 175 [2 r.]; Bo ŕie wŕzyŕtká iŕtność chlebá mocá ŕłowá Boŕego/ á poltánowienia Chriŕtuŕowego/ odmienia w iŕtność ciáłá. *WujJud* 164v, 26v, 176v, 263 [2 r.]; *WujJudConf* 250v; *Skarŕyw* 91, 337; *WujNT* 604.

»pod kształtem chleba« (2): *PatKaz II* 38v; Y przetoŕ ŕię ŕaden niechay nie dziwuie/ ŕe ieŕt pod kŕŕształtem ábo oŕobá chlebá w naŕwięŕtŕym Sákrámenćie. *WujNT* 186.

»kwaŕny (a. kwaszony) chleb« [szyk 4 : 3] (7): Myŕmy okoŕo wŕywána chlebá kwáŕfŕonego ku ćyálu boŕemu [...] odŕtámpili. *KromRozm III* L4v; *KrowObr* 122v, 197v; iŕz ták wprzáŕnym iáko w kwaŕnym chlebie/ poŕwięcony Sákráment przenaŕwięŕtŕy być moŕe *SkarJedn* 274, 244, 247, 272.

»chleb nadistotny« (2): Ktore przeto názwán ieŕt chlebem Nádiŕtotnym/ iŕ przewyŕŕza wŕzytkie iŕtności/ y wŕzytko ŕtworzenie. *WujNT* 27, 26.

»chleb niebieski« [szyk 4 : 3] (7): *Leop Ioann* 6 arg; *RejPos* 82; *LatHar* 214; Pan czyni wielká roznoŕ miedzy mánná/ á miedzy tym chlebem niebieŕkim. *WujNT* 330, 325; *SkarKaz* 159b, 161b.

»osoba chleba« [w tym: pod oŕobá (84), w oŕobie (2)] [szyk 93 : 1] (94): *PatKaz II* 38v, 39v [2 r.]; *Wróbŕóŕt* 117, 118; *KromRozm I* K4; Abowiem oŕobá chlebá/ ciáło vmárŕe ná krzyŕu rozmáicie zbite známionuie *KrowObr* 200v, 205v; *BielKron* 203v [2 r.], 206v; *RejPos* 67v, 82; To ieŕt ciáło moié/ o ktorym ia wam iáŕnie powiádam: ábyŕcie ie pod oŕobá chlebá bráli *BiałKat* 301, 288v, 313v, 348v, 361; *KuczbKat* 180; *RejZwierc* 196v; *WujJud* 33, 71v [2 r.], 150 [2 r.], 164v, 171v [2 r.] (22); *BiałKaz* B2v; *SkarJedn* 345; *Skarŕyw* 28, 165, 168 [2 r.], 203, 278, 284 [2 r.], 337; *ReszPrz* 17, 40 [2 r.], 58; *WerGoŕc* 259; *LatHar* 194; Stąd widzimy/ ŕe przyimowánie S. Sákrámentu pod iedná oŕobá chlebá/ doŕyc ieŕt ku zbáwieniu y ku żywotowi wiecznemu. *WujNT* 332, 60, 115, 116, 147, 186 (21); *SkarKaz* 156b [2 r.], 157a, b [3 r.], 158a, 160a (14).

»chleb paŕski« (1): Nie poŕywáią ciáłá Pána Kryŕtuŕowego/ ále tylko chlebá Páŕŕkiego: nie fámeŕo Pána/ ále tylko ŕwiátoŕci *RejPosWiecz*² 95.

»przasny chleb« [szyk 18 : 6] (24): *Opecŕyw* 93; *KromRozm II* x3v; Chleb przáŕny y Opłátki Papieŕz wymyŕlił. *KrowObr* 122v marg, 122v, 197v, Rrv, Ttv; *BielKron* 149 marg, 472v; Iŕz w przáŕnym ŕlúŕá Rzymiánie/ to ieŕt iŕz chlebá przáŕnego do ŕpráwowánie Sákrámentu ciáłá Boŕego wŕywáią. *SkarJedn* 232, A*, 241, 244, 247 marg, 272 (9); *Skarŕyw* 337 [2 r.], 456 [4 r.].

»pod przykrycim chleba« (1): thák wierzyć máŕz: ŕe pod przykryćim chlebá ónego/ ktory widziŕf/ niewidomie/ ŕzczyrá wiárá á nie wátpliwá máŕz wierzyć *BiałKat* 276.

»sakrament chleba« (4): Niektorzy chcáć náŕodzić kielich dáią ludziom zmatzány Sákráment chlebá w kielichu *KrowObr* 207v; *RejZwierc* 197; *LatHar* 194; *WujNT* 765.

»chleb stołu paŕskiego« (1): Ieŕcŕe y te gánimy/ ktorzy Sákrámentom Boŕká pokłoneŕ wyrŕádzáią/ á chleb ŕwięty ŕtołu Páŕŕkiego zá Kryŕtuŕá chwalić roŕkázuia. *WujJudConf* 176.

»świętość chleba i wina« (2): otoż zołtawił drugą fwiatość ácz dziwnemi táiernnicámi zákrytą/ pod ofobą chlebá y winá/ ciála y krwi fwoiey. (*marg*) Świętość chlebá y winá. (-) *RejZwierc* 196v, Bbb2v.

»chleb święty« (5): wydzacya wtim chlyebye nałwyatfłim jakoś bil wziwocye dzyewyczim nacziłfłim *BierRaj* 20; *RejAp* 58v; *WujJud* 176; *WujJudConf* 176; *LatHar* 194.

»chleb wieczerzy Pańskiej« (5): *RejPos* 82; *RejPosWiecz*² 95v; iż winni fą ci Ciála Páńkiego/ ktorzy niegodnie pożywáią chlebá Wieczerzy Páńkiej. *WujJudConf* 259; *CzechRozm* 261, 261v.

»pod wyobrażeniem chleba« (1): Bierzcie ij pożywáycie/ bo to iest cialo moie/ ktoré pod wyobrażeniem chleba widzicie *OpecŻyw* 93.

Szeregi: »chleb, (a, ani, i) kielich (pański)« (18): Podnożenie chlebá y kielichá wymyflil y polthánowił Honoryus trzeci *KrowObr* 197, 207v; *RejPosWiecz*³ 96 *marg*, 96v [3 r.], 97 [4 r.], 97v, 99 [2 r.]; *BiałKat* 271; *WujJudConf* 260v; *WujNT* 155, 603, 604.

»chleb i napój żywota wiecznego« (1): kiedy chleb y napój żywota wiecznego ieść y pić będziefz: pámiętay że pożywałz Ciála y Krwie Pána twoiégo *BiałKat* 278v.

»opłatek abo chleb« (1): Y kuśilifmy fię raz o to/ ieśliby mogła opłatek ábo chleb niepoświęcony/ ktory do ołtarzá nośzą/ przyiąć y ftrawić *SkarŻyw* 583.

»chleb i (a, ani) wino« [*w tym: osoba chleba i wina (46)*] [*szyk 200 : 1*] (201): *WróbŻołt* 117, 118; *SeklKat* Y2 [2 r.] Y2v; *KromRozm I* G3 [3 r.], K4; Kryftus dawáiąc widome znáki/ chleb y wino/ oddał thesz nam ciála y krew fwoię/ odpulztzenie grzechow/ láskę fwoię/ y żywoth wietzny *KrowObr* 47v, 46, 119, 123v, 124v [2 r.], 181 (14); *OrzList* d3; *BibRadz I* 336b *marg*; *RejAp* I6v [2 r.], 17 *marg*, Ff2; *RejPos* 32, 67v, 82, 86v *marg*, 87v [2 r.] (13); *RejPosWiecz*² 95v [5 r.]; *RejPosWiecz*³ 96 [6 r.] 96v [5 r.], 97 [3 r.], 97v [3 r.], 99; Widziłz tedy z chlebá y z winá ofiárę w Kościele chrześciáńskim/ od Apołtołów podaná *BiałKat* 351, 271 [2 r.], 273v, 291, 315v, 316, 348v, 361; *KuczKat* 165 [5 r.], 170, 175 [3 r.], 180 [2 r.]; *RejZwierc* 196v [2 r.], 197 [3 r.], Bbb2v; *WujJud* 71v, 150 [2 r.], 162, 163v [3 r.], 164 [3 r.] (32); *WujJudConf* 71v, 163, 163v, 164 [2 r.], 180 (11); *BiałKaz* B2v; *CzechRozm* 261 [2 r.], 261v [4 r.], 262 [3 r.], 262v [7 r.], 264v (21); Iłz w ofiárze táiemnic ktore przy Młzy Pánu ofiáruią/ Chleb tylo á Wino z wodą miefzáne/ ná ofiárę kłásć fię ma. *SkarJedn* 317; *SkarŻyw* 28, 91, 278 [2 r.], 284 [3 r.], 511; *CzechEp* 193 [3 r.]; iż tenże Pan Chryftus nie roździelnie/ ále cále y zupełno/ iest ofobliwie pod káżdą ofobą/ ták chlebá iáko winá. *ReszPrz* 59, 17, 40, 46, 58 [2 r.]; *WerGość* 259; *LatHar* 92 *marg*, 195; *WujNT* 115 [3 r.], 116 [2 r.], 319, 332, 333 (11); *SkarKaz* 156b [3 r.], 157a [7 r.], 158b, 243a [2 r.], 244b.

Przen: Chrystus (28) : Ogniu niezgálzony/ miłości gorąca/ Słodki Chryfte IEzu/ dobroći płynąca/ Chlebie / co włzech żywiłz/ [...] Oświeć mnie *GrabowSet* O3v, L2v, O4.

Wyrażenia: »chleb anjelski« (2): *BierRaj* 20; chlebie Anyelki/ kochánie ferdeczne/ krolu y oblubieńcze twey mátki. Witay Pánie IEzu Chryfte *LatHar* 221.

»chleb boży« = *panis vitae PolAnt*; *panis Dei Vulg* (3): Chleb Boży iest ktory z Niebá s ftałił y dáie żywot światu *GrzegŚm* L5 [*idem*] *BudNT Ioann* 6/33; *WujNT Ioann* 6/33.

»chleb niebieski, z nieba« = *panis de caelo PolAnt* [*szyk 3 : 1*] (2 : 2): Sam to Pan dowodnie pokázuie v Ianá S. vj. káp. gdzie fię chlebem niebiełkim miánuie *WujJudConf* 99v; *BudNT Ioann* 6/32; *CzechEp* 189; *LatHar* 209.

»święty chleb« (1): Święty chlebie/ żywy/ śliczny/ czyfity ktemu/ Coś z niebá zńzedł/ [...] Wnidź w me łerce *GrabowSet* O3v.

»chleb żywota« = *panis vitae Vulg* (6): *GrzegŚm* 5; *BudNT Ioann* 6/35; On [Józef] zbożá ludziom/ na świeckiego głodu wwiárowánie dochował: á ten chleb żywotá wiecznego świátu wńzytkiemu wychował. *SkarŻyw* 245; *WujNT* 325, *Ioann* 6/35, 48.

»chleb żywy« = *panis vivus Vulg* [szyk 10 : 1] (11): *BierRaj* 20; Iam ieft chleb żywy com z niebá sftąpił. *RejAp* 28, 28; *RejPos* 82; *GrabowSet* O3v; PAfterzu dobry/ chlebie żywy/ o Pánie Iezu/ rácz fię zmiłować nád námi. *LatHar* 98, 221, 386; *WujNT Ioann* 6/41, 51, s. 27.

c. *Używany przy koronacji* (6) : wyfzli naprzod z káplice czterzey pánowie czelni dwa nieśli po bochnie chlebá/ ieden był pozłóciŃthy/ á drugi poľrebrzony *BielKron* 329, 329, 329v, 330; Krol Ńzedł ku ołtarzowi z ofiárą gotową. S chlebem z winem/ ná ołtarz dawał po iednemu *StryjWjaz* C3, 02.

d. *Suchary; buccelatum Calep* (14) : Zániefli mu ftácyie/ czyniác pokoy łobie. Figi/ cukry/ rozynki/ przytym łuche chleby/ On iedno chleb kazał wziác *RejZwierz* 38v; *BielSjem* 34.

Wyrażenia: »dwakroć pieczony chleb« (1): *Panis nauticus*, Dwa kroć pieczony chléb. *Mącz* 275d.

»łodzienny, żeglarski chleb« (1 : 1): *Murm* 157; *Nauticus panis*, Łodzienny chlieb. *Mącz* 242c.

»suchy (a. suszony) chleb« [szyk 4 : 1] (5): *RejZwierz* 9v, 38v; S kuchniey CefárŃkiey biorą zá pieniądze Ńtráwę komu trzebá/ gdzieby czego nie doŃtháło/ máią dofyc łuchych chlebow/ ferow/ mięłá *BielSpr* 53v; Iam fwe rzeczy odpráwił/ co było potrzebá/ Tylkom ieŃcze zápomniál fuŃzonego chlebá. *WyprPl* B2v; *KmitaSpit* A2v.

»wojenny chleb« [szyk 3 : 1] (4): *Panis militaris Heerbrot*. Woyenny chleb *Murm* 158; *Mymer*¹ 41; *BartBydg* 106b; *Buccelatum* – Chleb woieni dwa razi pieczony. *Calep* 141a.

2. *Pożywienie, jedzenie; alimentum, cibus, esca, panis Vulg* (370) : *BierEz* N4; y dał ym dzyefięć oflow iż na nie wzyęły bogactw z Eiptu y tyle oflyc ktore by nofiły pŃŃenicę y chleb wdrodze *HistJóz* E, E2v; *WróbŻolt* 52/5; *RejPs* 115; *RejJóz* L; *SeklKat* S3v; *MurzHist* 14v; Nie burfuy z zazdroŃciwym choć fie łam przymawa/ [...] Wńzákże go nákarń chlebá ieŃli cie óń proŃi *BielKom* C2, D6v, G3; *LubPs* D2, K2, X5v, Y, dd2v, ff, hh2; *KrowObr* 149v, 207, 214v [2 r.]; Nędzniefzemu nie żáluy nigdy chlebá fwego *RejWiz* 191, 18, 18v; *Leop* 4.Reg 4 arg, 4.*Esd*r 15/58, *Tob* 4/18, *Ps* 131/15, *Eccli* 34/26 (10); *RejFig* Cc8; IeŃliby dał łákńacemu chlebá fwego/ á nágiego przykryłby odźzieniem. *BibRadz* Ez 18/16, *Ruth* 1/6, *Ps* 132/15, *Ier* 11/18, *Ez* 14/13, 18/7 (10); *OrzRozm* N4 [3 r.]; *BielKron* 2v, 16v, 17v, 31 [2 r.], 40v (11); tho muŃi być nicz dobrego/ á Ńnadź niethelko miłóŃci nie godzien/ ále áni chlebá/ kthorym fie karmi *GórnDworz* Cc7v; *RejPos* A2v, 71v, 73v, 144, 159v, 280; *BielSat* D4v; *RejZwierz* 140, 235v; Potym vmył oblicze Ńwoie/ y wyfzedł/ y zátrzymał fię y rzekł: kłádzcie chleb. *BudBib Gen* 43/32; zmocnił fię głod w mieŃcie/ że nie było chlebá [*alimenta*] ludowi (oney) ziemie. *BudBib Ier* 52/6; Nie będą offiárowác Iehowie winá/ áni mu Ńłodńác będą offiary iych/ iáko chleb płáczących [*panis lugentium*] (będzie) v nich/ wńzytcy ktorzy iy będą ieŃć zmázá fię *BudBib Os* 9/4, *Gen* 28/20, *Iudic* 19/19, 3.Reg 11/18, *Iob* 22/7, *Ps* 135/25 (16); iáko mnodzy naiemnicy oycá mego obfituią chlebámi *BudNT Luc* 15/17, 2.*Cor* 9/10; *PaprPan* Z4v; *ModrzBaz* 52v, 53 [2 r.]; KoŃci/ iáko głownia/ moje wygorzáły. Ná chléb nie pomysłę: á téż łerce moje Víchłó *KochPs* 151, 212; *SkarŻyw* 52, 335, 336, 349 [2 r.], 458 [3 r.] (15); á hoynoŃcią Ńtan fwoy zdobiác práwie

wżyftkę Sláchtę Zawiliyfką chlebem był zhołdował/ iż fie przy nim iedząc y pijąc wżyfcy bawili/ [...] á zá chlebem Ludzie idą. *StryjKron* 355; Milczyćie w obiad/ mój Pánie Konraćie/ Czy tylko ná chléb gębę fwą chowacie? *KochFr* 12; *KochMarsz* 154; *KochSob* 57; Wielki by čás nákręćić/ Aftrologu/ niebá/ Bo dobrym będzie dużno pochwili przez chlebá. *PudłFr* 8; *ArtKanc* M15v, T11; *BielRozm* 11, 27, 32; *GórnRozm* A4v; A Pan wielki muśi mieć ząwždy zbytnie ługi/ na wiele chlebá. *GostGosp* 2, 16, 30; *GrabowSet* Gv; *LatHar* 6, 186, 201, 505; Iac dla wabnych Kruźcow/ y biedney Mámmony/ Bądź dla chlebá/ bądź też z inżzey łrony/ Poczćiwóści nie z háńbię *RybGęśli* B3v, B4; *WujNT Matth* 15/26, *Mar* 6/8, 7/27, *Luc* 9/3, s. 604, 2.*Cor* 9/10; *WysKaz* 8; Láknącym dał fyt chlebá *SiebRozmyśl* F4; *PowodPr* 72; widziłz iż bliźni twoy potrzebuie chlebá/ fukniey/ pieniędzy/ rády y pomocy twoiey: day mu *SkarKaz* 279a; *CzahTr* L4; Káždy w gránicách oyczyzny fwey chlebá Može doftáwac ile mu potrzebá. *KlonFlis* Cv, C3, D3; *KlonWor ded* **3, **3v, s. 45, 47 [2 r].

Przysłowia: Kto cudzemu pfu chlebá dawa żadney zapłaty nie vznawa. *March*¹ A4 [*idem*] *March*³ V3.

że iáko ono zdawná pófpolicie mowiono/ W iedneyçi ręce chleb podáią/ drugą kámieniem fię na cię zámierzáią *LatHar* +4v.

Sine Cerere et Baccho friget Venus, Króm pywá y chlebá nie ftroyi fyrleyow bábá. *Mącz* 137a, 271b.

Pifano ieft/ ijż niefamym telko chlebem żywie człowiek/ ale ij flowem ktoré pochodzi z vft bożych. *OpecŻyw* 37v; *MurzNT Luc* 4/4, s. 168v; *Leop Luc* 4/4; *RejPos* 63v, 69v; *BudBib Deut* 8/3; *SkarŻyw* 50; *ArtKanc* T12; *WujNT Matth* 4/4, *Luc* 4/4 [ogótem 11 r.].

Fraza: »szkoda. [komu] chleba« = *nie jest wart chleba, nie jest wart nic* [szyk zmienny] (6): *BierEz* A4; Kiedy widzę pokorę/ á częgoż mi trzebá/ A kto fie mści nád takim/ fzkodá mu y chlebá. *RejZwierz* 30v, 72v, 77v, 109v; *PudłFr* 60.

Zwroty: »darmo, prozno chleb jeść, pożywać itp.« [szyk zmienny] (8): *SeklKat* X3v; Pan Kryftus vftáwitztnie kazał y vtzył/ A Wikárij iego/ prożnuie/ y dármo chleb ie? *KrowObr* 11, 36v, 140; Ale iáko to prawdá/ ták by tego trzebá/ Abyłmy tu nie dármo vżywáli chlebá. *Prot* C3; Wyżeńmyłz tę fzaránczą/ bo prozno chleb iedzą/ Nie nie robią/ ni rádzą/ á w pokoiu fiedzą. *BielSjem* 25; *WujNT Thess* 3/8, s. 712.

»chleba (nie) dosta(wa)ć« (4): a wfakoż wždy częłto fie ijm przydáwalo ijż ijm chleba niedořtáwalo. *OpecŻyw* 29v; *BielSat* D4v; Wiele ich ieft co im chlebá ledwie do pułrocza dořtawá [*panis in medium annum sufficit*] *ModrzBaz* 124; *BielRozm* 32.

»łamac chleb« (3): Ani (chlebá) łamac [*non frangent panem Vulg*] dla nich przy płáczu (będą)/ poćiefzáiąc kogo przy martwym *BudBib Ier* 16/7; *WujNT Act* 2/46, s. 419.

»mieć chleb; mieć dosyc (a. dostatek), spotrzebę (a. ile trzeba) chleba« = *abundare pane PolAnt, Vulg* [szyk zmienny] (4; 4 : 2): Nędzny człowiek chlebá niemiał/ wfak że fobyę plá nábywał. *March*¹ A4v [*idem*] *March*³ V5v; Bo mi tey praczey nietrzeba Bo też iuż mam dořyc chleba. *RejKup* e4; *MurzNT Luc* 15/17; *BudBib 2.Reg* 9/10; *WerGośc* 222; KTó ma fwęgo chlebá Ilé człeku trzebá/ Može nic niedbác o wielkie dochody *KochPieś* 5; Kto tráfi w to/ á Bog mu błogofławi z niebá/ Ten može mieć fpotrzebę y złotá y chlebá. *GostGospGroch kt*; *WujNT Luc* 15/17; *CzahTr* D4.

»najeść się (a. najadać się) chleba« [szyk zmienny] (7): Który spráwuię ziemię swoię/ ná gie fie chlebá [satiabitur panibus] *Leop Prov* 28/19, *Ier* 44/17; *Mącz* 403a; *BudBib Prov* 20/13; *KochPieś* 36; *GostGospSieb* +3; Pogánftwu náymowálimy fie ná zaciąg/ żebyfmy fie iedno chlebá náiedli. *PowodPr* 10.

»prosić, przyzwać na (swoj) chleb« [szyk zmienny] (2 : 1): y mniemaiąc áby byli goście/ profił ich pilnie ná fwoy chleb *SkarŻyw* 285; przyzwać kazáł Moyżelzá ná chleb. *SkarŻyw* 479; *WerGość* 269.

»prosić chleba, o chleb« = *petere panem PolAnt* [szyk zmienny] (2 : 1): *SeklKat* S3v; *BudBib Thren* 4/4; pierwey mátkę poznać/ tofz dopiero chlebá z iey reku prosić potrzebá. *SkarJedn* 7.

»ułomić (a. ułam(ow)ać) [komu] chleba« [szyk zmienny] (8): *SeklKat* I4v; *KrowObr* 62v; A niebędá włámowác mięędzy niemi płáczącemu chlebá [non frangent inter eos lugenti panem] ku poćieffeniu nád vmárłym *Leop Ier* 16/7; będziefz teź nędzniefzym włámowác chlebá twoiego. *RejPos* 171v, 83, 211; *RejZwierc* 140v, 190.

»(z)jeść (a. jadać) chleb; pożywać (a. używać), pożywanie chleba« [szyk zmienny] (43; 25 : 1): Y ci chleb iedzą/ co domu niewiedzą. *BierEz* Ov; *HistJóz* A2v, D; *RejKup* k2; *MurzNT Mar* 7/2, 5; *LubPs* X3v [2 r.]; *KrowObr* 225, 226v; Y przyfłlo [!] święto nowego Miefiáćá/ thedy fiadł Krol áby iadł chleb. *Leop* 1.Reg 20/24, *Ex* 2/20, 3.Reg 13/8, 9, 15, 16 (14); A poczniefie vżywác chlebá oney ziemię/ tedy z niego maćie oddác ofiárę Pánu. *BibRadz Num* 15/19, *Gen* 3/19, *Ps* 102/5, *Am* 7/12, 2.Thess 3/12; *BielKron* 2, 28v, 45, 81v, 97v; *HistRzym* 106; Y Przytráfiło fie że wzedł Pan w dom niekthorego kfiáżęciá Fárizáyfkiego w dzyeń fobothni/ ku pożywaniu chlebá *RejPos* 224v, 71, 71v, 81, 347v; *GrzegŚm* 1; A Mefibofzet fyn páná twego będzie ieść zázwdy chleb [comedes panem] v ftołu mego. *BudBib* 2.Reg 9/7, *Gen* 43/32, *Ex* 2/20, *Deut* 8/9, *Ps* 68/7, *Ier* 41/1; *BudNT Luc* 14/1; *CzechRozm* 196; Pan Bog ták ná początku fwiátá poftánowił/ áby wżytcy chleb iedli wpoćie czołá fwego [vescantur pane cum sudore vultus sui] *ModrzBaz* 37, 13, 52v, 83; ábo wdomv práwego oycá vżywa fynowfkiego chlebá/ ábo w głodney ftronie v kmiećia plewámi fię karmi. *SkarJedn* 38; *SkarŻyw* 262; *StryjKron* 320 marg; *WerKaz* 291; *PudłFr* 43; *GórnTroas* 56; Pośieczony ieftem iáko šíáno/ y wyfchłlo ferce moię: izem zápomniál pożywác chlebá mego. *LatHar* 166; *KołakSzczęśl* B; ábowiem nie vmywáią ręku fwych gdy chleb iedzą [panem manducant]. (marg) biorą pokarm. (–) *WujNT Matth* 15/2, *Mar* 3/20, 7/2, 5, *Luc* 14/1, *Thess* 3/12; *WysKaz* 24; *SkarKaz* 387a.

Wyrażenia: »chleb anjelski« = *manna* (1): Y zebrał płodné chmury/ y otworzył niebá/ Y fpuścił im doftátek niebiefkiego chlebá. Chléb Anjelfki człowiek iadł *KochPs* 116.

»z gębę chleba« (3): Alem Bogá profił o to/ Bych żyiác miał z gębę chlebá/ Po śmierci nieminał Niebá *RybGęśli* B2v, C2; *PaxLiz* D.

»kęs chleba« (6): *RejKup* 13; Emergere e mendicitate, Wybrnąć z żebrániny/ Doskrobác fie kęfá chlébá. *Mącz* 218c; á on gdzye przydzye tu zye kęs chlebá czáfem v żydow/ czáfem v pogánow. *RejPos* 301, 68, 163, 219v.

»nasylenie chleba« (2): Tá byłá złość Sodomfka: hárdóść/ náfylenie chlebá/ y doftátek/ y próżnowanie *SkarKazSej* 705a, 675a.

»chleb niebieski, z nieba« = *manna; panis de caelo PolAnt, Vulg* [szyk 10 : 1] (6 : 5): chleb niebiefki w obfitóci zobłokow pádał przed namioty ich. *RejPs* 155v; *LubPs* R6v, Yv; iako iefł nápiřano/

chleb z nieba dał im iść. *BudNT Ioann 6/31 [przekład tego samego tekstu WujNT]*, 32; *KochPs 116; CzechEp 189; ArtKanc L; LatHar 382; WujNT Ioann 6/31, 32.*

»chleb powszedni« — *panis cotidianus (quotidianus), panis supersubstantialis PolAnt, Vulg [w tym w modlitwie „Ojcie nasz” i parafrazach (18)] [szyk 24 : 7] (31): Chleba naszego powszedniego daj nam dziś SeklKat C, S3, S3v; GliczKsiqż G7v; KrowObr 149v; Leop Luc 11/3; BibRadz Matth 6/11, Luc 11/3; BielKron 438; Owo iako baczę/ dożyć tobie Okfza Oycowfka/ á Trąbá Máćierzynfka/ á ktemu Chléb powszedni/ z Paćierzem domowym: á iż o nasze Tytuły y Iurgelty nie nie dbały. OrzQuin H; BialKat 208v; KuczbKat 405 [2 r.], 410 [3 r.]; Abowiem iedne były o rzeczách ziemfkich y docześnych/ iako o ziemię Chánaán/ o zwycięstwo nád nieprzyiaćioły/ iakie y dziś mamy/ o chleb powszedni/ y wżyfki potrzeby ciału należące. WujJudConf 79; ArtKanc M17, M19, N2, T10v, T12; LatHar 2, 5, 252, 254; WujNT Matth 6/11, s. 26 [3 r.], Luc 11/3.*

Szeregi: »jeść chleb i obiadać« (1): bowym slyfzeli iż tam myeli iść chleb y obyadać *HistJóz D.*

»żywność albo chleb« (1): Y widzím iako lie rozżarzyły chęći á prág्नienia máiętności/ ták/ że choć żywotá y drogi przed sobą málo máią/ żywności álbo chlebá názbýt fzukáiąc/ ledwie lie czáfem w Indyach á w światach nowych zoftawáią. *GostGospSieb +2v.*

W przen (27): Dokądże będziefz nas karmił chlebem złeż *WróbZołt 79/6; RejRozpr F3v;* dożyć ci mám i nazbyt/ ku tego ciała pożywieniu/ ale cię profzę o chléb łafki twoiei *MurzHist I4v; BielKom B6v; Leop Eccli 34/25, Os 9/4; BibRadz Is 30/20;* á ták żywot fwoy rządzí że będzie miał chleb to iest krolestwo niebieskie *HistRzym 98; BudBib Eccli 15/3, Prov 20/17; KochPs 121; SkarŻyw 291; CzechEp 124, 416; KochFr 31; ArtKanc I16, M14v; GrabowSet N3v; LatHar 301;* Chrifus nie sam przez się ale przez Apoftoły y ich namiestniki lud fwoy karmi chlebem fłowá fwego y s. Sákrámentow. *WujNT 64; SkarKaz 551b.*

Zwrot: »jeść chleb; pożywać chleba« = *manducare panem Vulg (3; 1); KromRozm II o4; Leop Luc 14/15;* O błogofławionyż to człowiek/ ktory będzie pożywał chlebá w krolestwie niebieskim. *LatHar 52;* Błogofławiony ktory będzie iadł (*marg*) ie. K. (–) chleb (*marg*) obiad. G. (–) w krolestwie Bożym. *WujNT Luc 14/15 [idem KromRozm II o4, Leop].*

Wyrażenie: »chleb powszedni« (1): pofty gęftymi y wielkimi trapił człónki fwoie: á modlitwá/ była mu chlebem powszednim/ wktorey się wftáwicznie zá fwe y ludzkie grzechy/ Pánu Bogu skrużonym fercem korzył. *SkarŻyw 353.*

Szereg: »potrawa i chleb« (1): Piłmo święte zowie kościoł Boży domem/ á fłowo Boże zowie potrawą y chlebem/ ktorym się domownicy iednego gofpodarzá karmią. *SkarJedn 6.*

3. Środki utrzymania, sposób do życia, dobry byt, majątek, praca, sposób zarobkowania (131) : *RejRozpr D;* Pokázuye mu też co by myał ná fwyecye czynić/ yako á ktorym fpořobem chlebá/ pożywyenya/ á wychowánya myałby fukác á fobye gotowác. *GliczKsiqż N5; RejZwierz 100v;* więzieniam dla ciebie ćierpiał/ [...] fwym włáwnym chlebem niemáiąc drugdy pomocy od ciebie żadney/ ftrzegłem wżyfkiey kráiny Ruřkiey *OrzRozm R4, H3v;* Y was wiele z tąđ naprzód dobre mienie máią. Aleście ten chléb sobie teraz ohydźili/ A ná Skárby Korony ráczéy fye rzućili. *KochZg A4v; Prot B2; RejPos 23v;* ábyfmy to rozumeli przez Chleb/ na czymbyfmy dożyć mieli [...]. Bo widzím iż Elizeus wżywał tego fpořobu mowienia/ kiedy vpominał Krolá áby Zołnierzom Afirijřkim

dodał chlebá: ktorym była daná karmi wielka obfitość. *KuczKat* 406; ábo tu gdzie wyrabiaymy chlebá/ v iákiego wieśniaká *SkarŻyw* 356, 346 *marg*, 412, 413; *KochMRot* B; *WerKaz* 299; *GórnRozm* H2; *PaprUp* Cv; *ActReg* 23; To Krol kto Pan w miernym chlebie/ Pompny kładzie niżej siebie *RybGęśli* C3; *CzahTr* H4; Nie przeltanie ná twoim/ aż przeda y ciebie/ Iák Iudafz wytuczony ná Miłtrzowłkim chlebie. *KlonWor* 28, **.

Przysłowia: Ano thák póspolicie bywa/ kiedy nawięcey chlebá nárobiemy/ áliści zębow nie będzie. *RejZwierc* 65v.

Kto we żniwá pátrzy chłodu Nácierpi sie żimie głodu: A kto sie nie chroni znoiu/ Pożywie chlebá w pokoiu. *BierEz* Mv.

by był chleb nie rozbodł/ á do rebelliey y niezgody [...] nie przywiódł. *GostGospSieb* +4.

v wdowy chleb gotowy *GliczKsiqż* P5.

Zwroty: »być na chlebie« (1): DAWnoście ná tym Chlebie/ á przecię niewiećie/ Iák drozde w brzuchu ieżdząc/ vćifzyć możećie. *PaxLiz* E3v.

»chować na [czyim] chlebie; uchowany chlebem« [*szyk zmienny*] (2; 1): yakom ya nychował Człowyeka nyesnayomego szczudzey szyemye (w) wszwoyem domu y naszwe m Chlebe [...] thako my pomoszy Bog. *ZapWar* 1508 nr 2053; A ty będąc mym domowym/ Vchowány chlebem moim: Iżeś się śmiał zdrády ważyć *BierEz* R4; *SkarKaz* 422b.

»chleb jeść« = *utrzymywać się* (2): Ręczney roboty nieomieszkała y zniey fwoy chleb iádła. *SkarŻyw* 581; *PaprUp* Cv.

»chleb [czyj] jeść (a. jadać); pożywać (a. używać) [czyjego] chleba« = *być na czyim utrzymaniu* [*szyk zmienny*] (9; 4): *OpecŻyw* 92v; *WróbŻołt* 40/10; *LubPs* L3; *Leop 2.Reg* 12/3; ktore przodki tve/ ci ludzie źli [...] chleb ich iedząc/ háńbią *OrzList* ev, e, e2; *RejZwierz* 46; *BibRadz Ps* 41/10; Ktorzy wzywáią chlebá [*edunt panem Vulg*] mego zle o mnie mowią *BudBib Eccli* 20/18; iż pierwey muśi then domownikiem gośpodárłkim zořtác/ kthory chlebá iego chce vřtáwicznie pożywác. *SkarJedn* 7; Aż y ten/ któregom ia ták był vmiłował [...]. W którymem miał nádzieię/ który chleb mój iadał/ Ten w rádzie nieprzyaciól moich iáwnnie śiadał. *KochPs* 61; *SkarŻyw* 292.

»nabawić chleba« (2): A zwycięřtwu nie liczby bez meřtwá potrzebá/ Ktore zdobi człowieká y nábáwi chlebá. *CzahTr* F3; *KlonWor* 57.

»nabywać chleba« [*szyk zmienny*] (15): Przy czym kotuyá á náłmyewáyá sie z literakow [...]/ że sie nye náložyli robić y chlebá nábywác *GliczKsiqż* G7, H; *RejWiz* 51v [2 r.]; *HistRzym* [89]v; *RejPos* 71 *marg*, 71v [2 r.], 81v, 82v, 239v, 240, 326; á nie widziałem tego nigdziey/ áby był kiedy řprawiedliwy opuřczon/ álbo potomřtwo iego áby nábywáło chlebá řwego. *RejZwierc* 174v; *KlonKr* A4v.

»chleba prosić (a. upraszać)« (4): *BielŻyw* 73; Dármo teřz mař mowić niechay řtoia/ wřzák chlebá nie prořzá/ y nikomu nic niewádzá? *KrowObr* 116; *KochPs* 86, 168.

»szukać, szukający chleba« = *quaerere panem PolAnt* [*szyk zmienny*] (7 : 1): Swiatczy prorok o twey łáncze/ iż ty nigdy wiernemu Nie dopuřciř chleba řzukać/ ni iego pokoleniu *RejJóz* C4; *LubPs* K2; *RejZwierz* 123v; *RejPos* 71, 126v; *RejZwierc* 40; *BudBib Ps* 36/25; A chćeřzli ieść/ řzukayže pługiem w roléy chlebá. *KochDz* 107.

»udać się na lekki chleb« (1): Vdał sie ná lekki chleb y Doktorem zořtał *PaprPan* [Hh]5.

»wydzierać z gęby chleb« = *panem ex faucibus eripere, ex ore cibum rapere* *Modrz* [szyk zmienny] (2): A czemuż ty tedy ludziom chleb zgęby wydzierałz? czemu ie do vboŝtwa przywođziłz? *ModrzBaz* 99v, 48v.

»chleba nie zależeć« = *dbać o swoje interesy* (1): Lecż nie trzebá po nię łłać/ boć tu włkokiem bieży/ Znáć iż Pánná obrotna/ chlebá nie záleży. *PaxLiz* C2.

»chleba zarobić« (1): Bo nie zawsze chłop nasz sobie chleba zarobi *DiarDop* 114.

»żebrąć, żebrzący chleba; o żebranym chlebie« [szyk zmienny] (9 : 4; 2): Myć ŝwoie dzieći vczymy [...]Prace/ miáry/ áby miały/ Indzie chlebá nie żebrały.*BierEz* S2; *SeklKat* E3v, L4v; *KrowObr* 149; *CzechRozm* 231; *KochPs* 54; *SkarŻyw* 103, 462; *ReszList* 169; *BielRozm* 5; *GostGospSieb* +3; *KołakSzczęśl* B4; Vbodzy łtárułzkowie/ Lepiey ták być w niebie/ Vboŝtwo męźnie ćierpiąc o żebránym chlebie *KlonWor* 44, 48.

Wyrażenia: »cudzy chleb« (7): In re aliena insolens, Ná cudzym chlebie łobie roŝpycha/ buyny á piŝny yeŝt. *Mącz* 399a; *RejZwierc* [233]v; *CzechEp* 98; *CiekPotr* 54; Iemu być ná weŝelu/ iemu ná pogrzebie: Iemu pierwey niź komu ŝieść ná cudzym chlebie. *KlonWor* 33, 56, 62.

»duchowny chleb« = *sacerdotium* *Mącz*, *Modrz* [szyk 12 : 4] (16): Myedzy duchowne nye nápadź tákyego/ áż by ŝye w Rzymie odrodził/ ábowiem yełliby go ták nye przecżynyono/ chlebaby duchownego doŝtáć niemogł *GliczKsiąż* B5, O5; łpułtołz/ zuboż Rycerŝtwo łwe/ iuzechmy Duchowne chleby wyniŝczyli *OrzRozm* C4v, C4v [2 r.], O4; *Sacerdotium*, Duchowny chlęb/ Kanonia/ duchowny dochód. *Mącz* 363c, 27a; *OrzQuin* G3v; *ModrzBaz* 6v [3 r.], 122; *GostGospSieb* +3; *SarnStat* 176; Drudzy bárzo łyny miłuią/ gdy im iednáią z młodości plebániye y chleb duchowny/ z ktorego łami pożytki biorą *SkarKaz* 421a.

»chleb kapłański« [szyk 1 : 1] (2): *GórnDworz* R4v; Doŝtáloby ŝie téż było/ [...] Albo vrzędu iákięgo/ Albo chlebá kápłáńkięgo *KochMRot* B3v.

»kościelny chleb« (1): á przedŝie zá przysługá dworŝką/ zá życzliwoŝciá y łáłką ludzká do Koŝcielnego chlebá [*in ecclesiam*'] przyŝć táż kárnoŝć dopułzcza. *ModrzBaz* 6v.

»chleb krolewski« [szyk 1 : 1] (2): *Prot* A3v; imienia łynom przykupił. z Duchownego chlebá nic/ á máło z Krolewŝkiego/ y to przed niewiełá lat/ podpory máiąć. *GostGospSieb* +3.

»rycerski chleb« [szyk 3 : 1] (4): *RejZwierc* 60v; A ten Stániłław ociec tego tho Mikołáiá vdał ŝie był ná Rycerŝki chleb do zyem Rulkich/ thámże ŝie z młodości parał *RejZwierc* 273v; *PaprPan* I3v; niech doŝwiádczy iego rády/ niech pozna iego łpráwy/ ábo ná rycerŝkiem chlebie/ ábo domá [*aut militiae, aut domi*]. *ModrzBaz* [41].

»zaduszny chleb« (3): Boby lepiey łwych włáfnych rąk prace/ y czołá ŝwoiego potu pożywáć: niź ŝię ná záduŝny chleb: chytrze z nieopátrnych ludźi wyduŝzony łpuŝciwłzy: pod pokrywká zmyŝlonego nabożeńŝtwa y długich modlitew [...] wdowie/ ŝieroćie y inŝe domy wyżyráć *CzechEp* 65, 44, 98.

»żołnierski chleb« (2): *RejZwierc* 26v; Niekoŝtowałżeŝ kiedy żołnierŝkięgo chlebá? *WyprPl* A3.

Wyrażenie przyimkowe: »dla chleba« (3): *Mącz* 138b; rádził o łobie y vmyłlił dla chleba iŝć do Egiptu *SkarŻyw* 283; *GostGospSieb* +2v.

4. *Zboże; panis* *PolAnt* (18) : *BibRadz Is* 30/23; Permska Ziemiá albo Kráiná wielką ięft/ [...] Chlebá w niey nie wiele dla mokroŝci *BielKron* 434; *RejPos* 81v; *BielSat* G, G4v; Chleb wymináią

ácź nie wiecznie wymináaniem wymináią go/ áni kołem wozowem taczáią *BudBib Is 28/28*; *BielSen 13, 18*; Zelázá ziemierzniácé na chléb polerue *GosłCast 9*; My głodne Niemce po wodźie goniemy Z íwym włáfnym zbożem/ y częłto toniemy. Modłac íię z Polłkim chlebem Angielczykom/ Y zamorczykom *KlonFlis D3v, C2, D3v [3 r.], D4, D4v*.

Fraza: »rodzi się chleb« = *egreditur panis PolAnt [szyk zmienny] (2)*; *BibRadz Iob 28/5*; tylko kędy ziemiá tęga/ [...] na któręý fyé téż chléb bárzo nie rad rodźi. *Strum N2*.

5. bot. *Lathyrus tuberosus L. (Rost)*; rodzaj ziela, gdula ziemna; *cyclaminum Mącz*; *cyclaminus Calep (2)* :

Zestawienie: »chleb świni, świński« [*szyk 1 :1*] (*1 :1*): *Cyclaminum, Herba, Ziele yeft dwoyákie/ yedno połpolicie bywa zwano. Panis porcinus, Swyński chleb Mącz 76a*; *Cyclaminus – Chleb fzwiny. Calep 282a*.

6. bot. *Ceratonia siliqua L. (Rost)*; rodzaj drzewa (*1*) :

Zestawienie: »świętego Jana chleb« (*1*): *Ceratonia – Świętego iana chlieb. Calep 182a*.

*** *Bez wystarczającego kontekstu (7)* : *SeklKat S3v*; gdy s káźdego iednego słowá fiedmđzyefiát słow powłtáło/ to íeft lehem chleb po Zydowłku/ káźdy ináczey íwoim íęzykiem miánował/ Syriani láhmá/ Grekowie arton/ Niemcy brot/ Słowacy chleb *BielKron 7v*; ábyłmy to rozumieli przez Chleb/ na czymbyłmy dofyć mieli *KuczKat 405, 405 [3 r.]*.

Synonimy: **1.** *kołacz, placek*; **b.** *eucharystyja, hostyja*; **2.** *jedzenie, pożywienie, żywność*; **4.** *zboże*.

Cf CHLEBODARCA, [CHLEBODAWCA], CHLEBOJEDŹCA, CHLEBORODNY, PROŻNY CHLEB